

**В.А. СТАВІНСЬКИЙ. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ
ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У НАФТОГАЗОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ**

На основі кримінологічних даних досліджено основні способи вчинення злочинів у НГК; встановлено фактори, що впливають на криміногенну ситуацію у цій сфері та запропоновано шляхи для вирішення завдання по максимальному зменшенню рівня злочинності у нафтогазовому комплексі України.

Ключові слова: запобігання злочинам, нафтогазовий комплекс, кримінологічна характеристика злочинів, спосіб вчинення злочину, фактори злочинності.

На основании криминалогических данных исследовано основные способы совершения преступлений в НГК; установлено факторы влияющие на криминальную ситуацию в этой сфере и предложено пути решения задачи по максимальному уменьшению уровня преступности в нефтегазовом комплексе Украины.

Ключевые слова: предупреждение преступлений, нефтегазовый комплекс, криминалогическая характеристика преступлений, способ совершения преступления, факторы преступности.

The article is dedicated to the manners of committing the crimes in oil-and-gas sector of Ukraine; were determined factors which cause criminality in this sphere; the measures for improving of this activity have been proposed.

Key words: prevention of crimes, oil-and-gas sector, criminological characteristics, manner of committing of crime, factors of criminality.

Складна криміногенна обстановка у нафтогазовому комплексі України (далі – НГК) та різноманіття способів, якими вчиняються злочини у цій сфері вимагають розробки цілої низки наукових антикримінальних заходів спрямованих на протидію злочинності та забезпечення нормального функціонування НГК.

Важливу роль у цьому завданні відіграє дослідження способу вчинення злочинів, який є спільним предметом дослідження наук кримінально-правового циклу: криміналістики, кримінального права та кримінології. Спосіб вчинення злочинів у кримінальному праві розглядається як елемент об'єктивної сторони протиправного діяння і впливає на кваліфікацію злочину. З позицій криміналістики вивчення способів вчинення злочину має важливе значення для оптимізації розслідування кримінальних справ. Спосіб вчинення злочину також враховується судом для індивідуалізації покарання винного, оскільки він характеризує не тільки сам вчинок, а й суб'єкта злочину. Все це зумовлює необхідність зазначення способу злочину в описовій частині обвинувального висновку і в мотивувальній частині обвинувального вироку (ст. 223, 334 КПК України).

У кримінологічній науці спосіб вчинення злочину – це елемент конкретної криміногенної ситуації, в якому знаходять своє відображення обставини, які детермінують вчинення конкретного злочину. Розробка заходів щодо усунення причин і умов вчинення злочинів у НГК України та визначення основних напрямків їх запобігання відноситься до безпосередніх завдань кримінології.

Спосіб вчинення злочину є однією із складових кримінологічної характеристики, оскільки під кримінологічною характеристикою розуміється комплексне поняття, що визначає поширеність злочинних проявів, їх різновидів, *типові способи вчинення злочинних посягань*, їх мотивацію, місце та час вчинення, а також

особливості суб'єктів злочинів¹.

Способу вчинення злочинів у науці завжди приділялася значна увага, оскільки спосіб часто виступає своєрідним «ключем» до розуміння причин та умов вчинення злочинів, відображає характерні кримінологічні риси особи, яка вчинила протиправне діяння, є визначальною ланкою в розробці програм запобігання злочинності та ставить перед кримінологією нові актуальні проблеми і завдання.

Дослідженню способів вчинення злочинів присвячено праці ряду відомих науковців, зокрема, О.Г. Благова, Р.С. Белкіна, О.Г. Кальмана, В.М. Кудрявцева, А.М. Кустова, В.П. Лаврова, І.М. Лузгіна, С.В. Матусинського, М.І. Панова, В.О. Попелюшка, І.О.Христик тощо. Окремі аспекти вказаної проблематики розглядали у своїх працях: В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.П. Закалюк, М.В. Костицький, Ю.О. Левченко, А.В. Мажніков, В.Ю. Шепітько та інші. Проте, поглибленому вивченню цих та інших факторів, комплексному кримінологічному аналізу способів вчинення не приділялося достатньої уваги.

Характерною ознакою багатьох злочинів у нафтогазовому комплексі є їх замаскований характер. Вони можуть бути завуальовані та приховані в бухгалтерському та інших видах обліку або в недотриманні технології виробничих процесів, тому виявити їх без спеціальних знань, вмінь та навичок достатньо складно. Під час вчинення економічних злочинів у НГК особи, які використовують свій життєвий та професійний досвід, прагнуть замаскувати протиправні діяння під видом цілком законних господарських операцій, для цього застосовуються різноманітні засоби. Звідси випливає, що злочини даної категорії мають високий ступінь латентності, що підтверджується нашим дослідженням. Під час проведення опитування експертів у сфері протидії злочинам щодо латентності злочинів у НГК було отримано наступні результати: 51% експертів вважають, що кількість латентних злочинів перевищує кількість виявлених (високий рівень), 37% експертів відповіли, що кількість латентних злочинів у НГК становить 51–100% від кількості зареєстрованих злочинів (середній рівень латентності), і лише 12% опитаних відповіли, що латентність злочинів у НГК має низький рівень (0–49% від загальної кількості зареєстрованих у НГК злочинів).

Як вже зазначалося, приховування такого роду злочинів відбувається на тлі зовні законної діяльності підприємств і організацій нафтогазового комплексу. Підшукукування засобів та методів приховати злочинну діяльність у НГК здебільшого здійснюють особи, які мають доступ до інформації з обмеженим доступом та мають значний стаж роботи. Згадані особи мають більше можливостей для створення сприятливих для себе ситуацій та умов для вчинення злочинів у НГК і, в подальшому, значно ускладнюють їх виявлення.

Посада, службове становище, професійні навички, життєвий досвід цих осіб здійснюють суттєвий вплив на вибір способів вчинення злочинного посягання. Ці фактори створюють вигідні умови для здійснення злочинних намірів, усунення перешкод та маскування слідів злочину. Вони також мають безпосередній вплив на поведінку цих осіб у випадку притягнення їх до кримінальної відповідальності. Володіючи такою інформацією у даній сфері економіки, цивільного, господарського права, знаючи особливості технологічного процесу, документообігу, злочинці обмірковують і висувають при перевірці такі версії, які надзвичайно складно перевірити.

Способи вчинення злочинів у НГК є складною та різноманітною системою дій, які мають широкий діапазон як територіальних так і часових параметрів.

Серед способів, які застосовуються злочинцями, слід виокремити ті, які відображають особливості злочинної діяльності в українському НГК та завдають йому найбільшої шкоди. Після опрацювання обширного масиву кримінологічної інформації ми систематизували злочини у сфері НГК залежно від способу їх вчинення на 10 умовних груп:

1. Здійснення шахрайських угод з нафтою, газом та їх похідними.

Найбільш поширеними способами здійснення шахрайства при реалізації вуглеводнів є: накопичення не облікованих об'ємів ГСМ шляхом обману постачальників та споживачів через недоливу чи недовіс, підлаштування показників густини, температури та об'єму у бажану для правопорушників сторону, використання допустимих відхилень у вимірюваннях у власних цілях; продаж споживачам фальсифікованих та низькоякісних ГСМ під виглядом дорожчих та якісних аналогів (значного поширення набув продаж низькооктанового бензину з додаванням присадок для збільшення октанового числа та інших домішок, що шкодить механізмам, де вони будуть використовуватися тощо); привласнення чужих товарів шляхом підробки довіреностей та накладних; укладення фіктивних угод на поставку продуктів переробки вуглеводнів.

2. Крадіжка вуглеводнів шляхом несанкціонованих врізань у магістральні трубопроводи.

Цей вид злочинної діяльності останніми роками набуває поширення, злочинці все частіше здійснюють врізання в трубопроводи, які знаходяться під тиском за допомогою переносних засобів². Цей спосіб є надзвичайно небезпечним і для самих злочинців, оскільки виявлено непоодинокі випадки смертельні отруєння парами нафтопродуктів та вибухи газопроводів під час врізання зі створенням небезпечних ситуацій для навколишнього середовища та оточуючих.

Для прикладу, 07.07.2009 р. особа А. та особа Б., прибули автомобілем до свердловини з метою скоєння крадіжки нафти. Особа А. гайковим ключем викрутив тавотницю засувки, і за допомогою привезеного гумового шлангу, з кульковим краном та переводником, шляхом вкручення, під'єднався до тавотниці засувки свердловини, а інший кінець шлангу помістив до резервуару автомобіля. Особа Б., за командою особа А., відкрутив вентиль засувки та під час відбору нафти, внаслідок електростатистичного розряду, який виник під час витікання нафтопродукту, в багажному відділенні автомобіля, де знаходилась ємність, виникла пожежа, яка спричинила пожежу свердловини³.

Проаналізувавши матеріали та інформацію правоохоронних органів у цій сфері ми дійшли до висновку, що основними умовами, які сприяють здійсненню вказаних злочинів є: вільний доступ до технологічних заглишок; незадовільна організація роботи підприємств НГК; недостатнє технічне забезпечення; відсутність блокуючих механізмів та пломб на засувах; недбале ставлення до своїх обов'язків персоналу, що здійснює обходи трубопроводів з метою виявлення врізань; відсутність належного контролю у темну пору доби, вихідні та свята; несвоєчасна реакція відповідних служб на падіння тиску в трубопроводах тощо.

Щодо характерних особливостей цього злочину, зауважимо, що транспортування викрадених вуглеводнів найчастіше здійснюється шляхом їх перевезення транспортними засобами підвищеної прохідності з використанням цистерн. Однак, останнім часом прослідковується тенденція до збільшення числа злочинних посягань з прокладанням труб малого діаметру на досить значні відстані (до

5 км.) від врізання з використанням різноманітних способів маскування. Після транспортування викраденого злочинці, з метою збільшення злочинних прибутків, перероблюють сировину на підпільних нафтопереробних міні-заводах або підробляють документи про походження сировини з подальшим збутом переробником або споживачем.

3. Незаконна підприємницька діяльність при виробництві та реалізації нафтопродуктів (переробка вуглеводнів на підпільних міні-заводах без дотримання технологічних умов).

Незаконно отримана сировина доставляється у підпільні цех міні-заводу, де використовуючи саморобні перегінні установки злочинці переробляють її у бензин та інші продукти, які можна вигідно реалізувати як кінцевим споживачам так і їх дистрибуторам (автозаправні станції, підприємства).

Вищевказані злочини, окрім шкоди для підприємств НГК та споживачів, завдають значної шкоди бюджетам різного рівня, оскільки вони пов'язані з ухиленням від державної реєстрації та контролю (отримання ліцензій, дотримання ліцензійних вимог, порушення податкових норм), що тягне за собою встановлення контролю кримінальних груп над об'єктами НГК, які здійснюють реалізацію нафтопродуктів та використовують активи НГК для підтримання та зміцнення організованої злочинності.

4. Привласнення нафтопродуктів з використанням свого службового становища.

Використання службових та посадових повноважень значно збільшує ступінь суспільної небезпеки такого роду злочинців, оскільки завдяки наданим їм повноваженням вони мають доступ до секретної інформації, наділені професійними знаннями та навичками, часто мають широке коло професійних зв'язків, які використовують з корупційною метою, достовірно знають особливості технологічного процесу і обліку товарно-грошових цінностей. Усі ці фактори сприяють тому, що ці особи детально обмірковують майбутні злочини, використовують прогалини правового регулювання та інші методи для приховування злочинної діяльності, впливають на контролюючі органи та своїх підлеглих з метою уникнення відповідальності в подальшому тощо.

Для прикладу, керівники НПЗ використовуючи доступ до виробничої інформації та документів мають змогу завищити розмір «безповоротних втрат» та реалізувати утворені надлишки продукції поза обліком підприємства та незаконно привласнити отримані кошти⁴.

5. Зловживання при підтриманні запасів держрезерву.

Нафтопродукти є стратегічно важливим продуктом та обов'язково у визначеному обсязі та якості знаходяться у Державному резерві. Внаслідок своїх природних властивостей бензин втрачає своє октанове число через випаровування і летучість. Через певний період часу бензин А-95 втрачає свої характеристики і по якості може бути прирівняний до бензину марки А-76. Власне тому, держава здійснює планову періодичну заміну стратегічних запасів паливно-мастильних матеріалів, а бензин що втрачає свою якість продає по зниженим цінам або по ціні закупівлі, що є значно меншою від ринкової. Використовуючи у власних інтересах особливості цієї діяльності, особи, які відповідальні за поповнення та реалізацію бензину закупають якісний бензин, але не замінюють його, а продають по ринковим цінам. Держава ж витративши гроші на заміну паливно-мас-

тильних матеріалів, не отримавши їх терпить значні матеріальні втрати, окрім того потенційна небезпека створюється для державної безпеки внаслідок неякісних держрезервів.

6. Привласнення експортної виручки шляхом здійснення зустрічних закупок в режимі товарообміну (бартер, кліринг, зустрічні закупівлі — угоди «світч»).

Одним із способів уникнення валютного контролю є нелегальне виведення капіталу за допомогою безвалютних розрахунків (товарообмін). Товарообмінні операції, як правило, характеризуються відхиленнями від ринкових цін. Наприклад, українське підприємство А. отримувало від ВАТ «Газпром» в режимі бартерних угод природний газ по заниженим у 3,5 разів цінам та відправляло до РФ метал по завищеній у 1,8 раз ціні. Таким чином в Україні акумулювалися та відмивалися кошти отримані злочинним шляхом.

Ще один приклад – угоди «світч» – це різновид зустрічних закупівель з передачею експортером своїх зобов'язань по зустрічній закупівлі для третьої особи. Експортер не здійснює закупівлі на виручені кошти від експортеру нафтопродуктів, а передає свої зобов'язання третій особі, яка отримує в рахунок оплати товари від імпортера та реалізує їх за завищеною ціною. Частина виручки, у розмірі експорту товару, перераховується експортеру, а інша частина, що залишилася, привласнюється торговим посередником (третьою особою).

7. Викрадення нафти та газу шляхом фальсифікації даних про втрати.

Особливості технологічного процесу переробки нафти та газу полягають у тому, що певна частина нафти та газу випаровується. Існують пристосування, які дозволяють вловлювати ці випаровування (застосовуються методи флотації, обезводнення, відстоювання тощо). Ці об'єктивні та суб'єктивні фактори виробничого процесу спонукають відповідальних осіб не обліковувати об'єми повернених обсягів вуглеводнів, фальсифікують документи про втрати та відносять їх до «незворотних втрат». Таким чином злочинці буквально отримують злочинні доходи з повітря.

8. Зниження реального обсягу нафтопродуктів при транспортуванні, в тому числі за кордон.

Цей спосіб часто використовують при вивезенні та ввезенні нафтопродуктів у інші країни. В залежності від обраного виду транспортування застосовуються різні методи обрахунку та обліку нафтопродуктів (лічильники, зважування, замірвання резервуарів, калібровочні таблиці тощо), тому злочинці мають змогу застосувати різні способи уникнення реального обліку. В зв'язку з тим, що облік не може бути уніфікований внаслідок фізичних властивостей вуглеводнів, особливу увагу слід приділяти якісному проведенню визначення об'ємів вуглеводнів контролюючими інстанціями. Уклавши контракт на імпорт або експорт нафтопродуктів та задекларувавши його в декількох регіональних митницях експортери здійснюють перевезення нафтопродуктів у значно більших обсягах без сплати необхідних податків, зборів та митних платежів. Цьому підвиду злочинів у НКК також сприяють технічні особливості автомобілів асенізаторів, що пов'язані з ускладненим процесом перевірки ємностей, що транспортуються. Ці особливості породжують у злочинців наміри незаконного збагачення⁵. Нейтралізація цього фактору можлива шляхом вдосконалення технічного контролю транспорту.

9. Переведення активів нафтогазових компаній в офшорні зони та ухилення від сплати податків.

Керівництво компанії, що має державний капітал, створює 100% дочірнє підприємство, куди переводить найліквідніші активи компанії. Здебільшого серед переведених активів знаходяться матеріальні цінності, обладнання для виробництва необхідних агрегатів та складових та безпосередньо механізми та об'єкти, які використовуються у для досягнення виробничих цілей. У дочірній компанії призначається керівник із числа лояльних до керівництва материнської компанії. Материнська компанія, відчуває гострий дефіцит виробничих потужностей та користується необхідними активами по договорам лізингу. Таким чином материнська компанія створює кредитну заборгованість перед дочірнім підприємством, яке для гарантування лізингових (кредитних) платежів отримує забезпечення зобов'язань шляхом застави акцій материнської компанії. Звісно, що несвоєчасне внесення платежів призводить до виникнення боргу. Борг погашається шляхом продажі акцій материнської компанії для контролюваного керівництвом материнської компанії офшорного підприємства за кордоном. Таким чином відбувається прихований і неправомірний перехід права власності від держави до приватної компанії та подальша легалізація коштів здобутих злочинним шляхом.

Далі керівництво материнської компанії укладає завідомо не вигідні та економічно необґрунтовані договори для зменшення рентабельності підприємства та ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Це, очевидно, приводить до легального порушення процедури банкрутства з остаточним переводом усіх активів та майна від державної компанії у приватні іноземні компанії.

10. Контрабанда паливно-мастильних матеріалів.

Організовані угруповання протягом останніх років все активніше використовують проблеми з демаркацією та охороною східної частини кордону України з Росією як умову полегшення своєї злочинної діяльності з незаконного транспортування вуглеводнів через кордон.

Для прикладу, 19 лютого 2010 року в Луганській області прикордонники виявили підпільний трубопровід, яким з Росії в Україну постачали пальне. База незаконного перекачування пально-мастильних матеріалів була розташована за 20 м від лінії кордону на березі річки Велика Кам'янка на території закинутого подвір'я. Там було виявлено два бензовози «КамАЗ». До однієї з автоцистерн була приєднана труба діаметром 10 см, яка тяглася під землю в бік сусідньої держави. В цистерні цього транспортного засобу було близько 3,5 т дизельного пального⁶.

В результаті проведеного дослідження було встановлено питому вагу окремих складів злочинів в усьому масиві злочинів, які вчиняються у НГК України. Найбільшого поширення набули злочини, що кваліфіковані за ст.185 Кримінального кодексу України – 25,81% від загальної кількості злочинів у НГК, зловживання службовим становищем ст.364 КК України – 10,67%, підrobка документів ст.358 КК України – 8,05%, службове підроблення ст. 366 КК України – 8,02%, шахрайство 190 КК України – 6,45%, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 5,82%. Серед складів злочинів, що становлять менше 4% питомої ваги у загальній сукупності (в низхідному порядку): ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів – ст. 212 КК України, перевищення службових повноважень – ст. 365 КК України, незаконне виготовлення зберігання або збут піддакцизних товарів – ст. 204 КК України, фіктивне підприємництво – ст. 205 КК України, створення

злочинної організації – ст. 255 КК України та легалізація (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом – ст. 209 КК України.

Оскільки НГК України об'єднує у собі безліч підприємств, установ та організацій, для виявлення правопорушень і злочинів необхідно володіти спеціальними знаннями та навичками. Правоохоронним органам ще на етапі перевірки до порушення кримінальної справи рекомендується залучати вузьких спеціалістів:

I. правоохоронних органів (органів прокуратури, ДСБЕЗ, УБОЗ, СБУ, податкової міліції)

II. контролюючих органів (КРУ, податкової служби, земельних ресурсів, управління охорони навколишнього природного середовища в області, інспекції державного нагляду на виробництвах нафтогазового комплексу, державного геологічного контролю та ін.)⁷.

Проаналізувавши найпоширеніші способи вчинення злочинів виокремимо основні фактори, що здійснюють негативний вплив на криміногенну ситуацію у НГК України: а) незадовільний стан охорони об'єктів НГК та засобів, що транспортують вуглеводні, б) недоліки системи обліку на підприємствах НГК, в) недостатня взаємодія та координація між правоохоронними органами (а особливо – ДСБЕЗ МВС України), г) незаінтересованість керівництва підприємств НГК у порушенні кримінальних справ щодо своїх співробітників, д) тотальна корумпованість, е) різноманітні способи для затягування з проведенням перевірок або недопуск перевіряючих на об'єкт НГК, є) відсутність чіткої державної політики у сфері протидії злочинам у НГК України тощо.

Серед першочергових заходів по зменшенню негативного впливу вищезазначених факторів пропонуємо: впровадження кримінологічних програм по протидії злочинності у НГК, посилення координацію та обмін кримінологічною інформацією між правоохоронними органами, організація спільного навчання співробітників правоохоронних органів та приватної охорони об'єктів НГК, посилення відповідальності перешкодження працівникам правоохоронних органів у проведенні перевірки об'єктів НГК, посилення контролю за видачею ліцензій на виробництво і реалізацію нафтопродуктів.

Підсумовуючи вищевикладене слід підкреслити, що результати кримінологічних досліджень по вивченню способів вчинення злочинів у НГК мають надзвичайно важливе значення. Володіючи узагальненим кримінологічним масивом інформації про способи вчинення злочинів, правоохоронні органи та інші зацікавлені особи зможуть оперативніше та якісніше виконувати поставлені перед ними завдання по захисту інтересів держави та її громадян, а кримінологічна наука – розробляти якісні та дієві програми по запобіганню злочинності у нафтогазовому комплексі України.

1. *Кальман О.Г.* Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: Монографія. – Х.: Гімназія, 2003. – С. 48.
2. *Кулинич С.* Виявлення розкрадань нафтопродуктів із магістральних газонафтопродуктопроводів // Вісник прокуратури України. – 2002. – №1(13). – С.110-111.
3. Кримінальна справа № 1-26/2010р. від 16.02.2010 р. // Архів Роменського міськрайонного суду Сумської області.
4. Кримінальна справа №1-7/08 від 13 червня 2008 р. // Архів Чутівського районного суду Полтавської області.
5. Кримінальна справа № 1-1/2010 р. від 05 лютого 2010 р. // Машівський районний суд Полтавської області.
6. На луганской границе совместный патруль обнаружил подпольный «нефтепровод»: [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://sclid.info/69854.html>. 7. *Методичні рекомендації щодо організації перевірок у сфері використання нафтогазоносних надр*. Прокуратура Чернігівської області. – Чернігів, 2009. – С. 4.